

Vida J. Mihaljčenko (Moskva)

REALIZACIJA NACIONALNO-JEZIČKE POLITIKE U PRIBALTIČKIM REPUBLIKAMA

Jezička politika sastavni je dio nacionalne politike pošto od opšteg odnosa prema nacijama, narodnostima, njihovim kulturnim potrebama zavisi i ukupnost mjera koje preduzima država, partija, klasa, društvena grupacija za promjene ili očuvanje postojećeg saodnosa jezika, za uvođenje novih ili očuvanje prijašnjih lingvističkih normi.¹ Jezička politika (uporedo sa nacionalnom svijesću, vrijednosnim orijentacijama nosilaca jezika) odnosi se na subjektivne faktore razvoja jezičke situacije. Objektivni faktori razvoja jezičke situacije su raznorodni: demografski (broj nosilaca jezika, način njihove raseljenosti, migracija stanovnika); društveno-istorijski (sličnost ili različitost materijalne i duhovne kulture, postojanje ili nepostojanje književne tradicije); lingvistički faktori (broj jezika koji služe kao sredstvo komuniciranja, karakter razlika između jezika i dijalekata).²

Obično se pri provođenju jezičke politike uzimaju u obzir ne samo subjektivni nego i objektivni faktori. Stoga je, analizirajući jezičku politiku u nekom regionu, neophodno utvrditi: 1) objektivne i subjektivne faktore jezičke situacije i njihov saodnos, 2) stanje jezičke situacije kao rezultat dugotrajnog djelovanja njenih faktora, 3) aktivnosti za izmjenu nacionalno-jezičkog života regiona kao konkretne manifestacije principa konstruktivne ili pak destruktivne jezičke politike.

1. Objektivni i subjektivni faktori jezičke situacije u pribaltičkim republikama.

Litvanska SSR, Latvijaska SSR i Estonska SSR spadaju u republike koje su kasnije od drugih ušle u sastav Saveza (1940). Nacionalni sastav stanovništva formirao se tokom stoljećâ, njegove promjene u znatnoj su mjeri zavisile od državnih veza. Tako je, na primjer, nekoliko vijekova trajala unija Litve sa Poljskom, više od stoljeća Litva je ulazila u sastav carske Rusije, njemačka ekspanzija na istok takode je izazivala migraciju stanovnika. Danas su te republike višenacionalne, pri čemu starosjedilačko stanovništvo prema podacima iz popisa stanovništva od 1979. godine iznosi u Litvi 80%, u Latviji 53,7%, u Estoniji 64,7%. Tipološki zajednička za sve republike jeste tendencija smanjivanja udjela starosjedilačke nacije (up. Estonija 1959 - 74,6%, 1970 - 68,2%, 1979 - 64,7%; Latvija - 1959 - 62,0%, 1970

1 Švejcser A. D., Nikoljskij L. B. *Vvedenie v sociolingvistiku*. M., 1978, c. 117.

2 Podrobnije v. Černyšev V. A. *Faktory skladyvanija i izmenenija jazykovoju situacii*. - V kn.: Problema izučeniija jazykovoju situacii i jazykovykh vopros v stranah Azii i Severnoj Afriki. V., 1970, s. 21-31.

- 56,8%, 1979 - 53,7%). Osim starosjedićke nacije, u republikama su formirani masivi kompaktno nastanjenih Rusa (u svim republikama), Poljaka (u Litvanskoj SSR), a takode nekompaktno nastanjenih ljudi drugih nacionalnosti (Bjelorusa, Jevreja, Ukrajinaca, Karaima, Nijemaca, Finaca i dr.). Takav etnički sastav stanovništva republika predstavlja onu makrostrukturu koja određuje broj komponenata društveno-komunikativnog sistema, tj. jezika koji funkcionišu u republikama, a takode ekstenzivnost i intenzivnost njihove primjene. Tako, u Litvanskoj SSR najveći broj društvenih funkcija ima litvanski jezik, koji se od 22 sfere komuniciranja primjenjuje u 20: kao sredstvo međusobnog sporazumijevanja osnovne mase nosilaca datoga jezika, osnovni jezik radija i televizije, jezik školovanja Litvanaca u nacionalnoj, srednjoj, srednjoj stručnoj, visokoj školi, osnovni jezik nauke i tehnike, osnovni jezik državnih ustanova, sudstva za Litvance, unutarrepubličke administracije i korespondencije, jezik periodične štampe, umjetničke literature, jezik umjetnosti, kulturno-prosvjetnih ustanova, jezik naučnog života, osnovni jezik komuniciranja u industriji, jezik poslovnih i tehničkih dokumentacije, osnovni jezik komuniciranja u saobraćaju, u poljoprivredi, osnovni jezik uslužnih djelatnosti.¹

U Estoniji i Latviji u skladu s tim široko funkcionišu estonski i letonski jezik. Tako se letonski jezik od 22 sfere društveno-političkog, proizvodnog i kulturnog života primjenjuje u 20 sfera komuniciranja, a u carskoj Rusiji primjenjivao se samo u 7 sfera. Osim jezika starosjedićke nacije, u republikama Pribaltika funkcionišu u oblastima masovnog komuniciranja i u sferi školovanja drugi jezici kompaktno nastanjenog stanovništva - ruski u Litvanskoj SSR, Latvijskoj SSR i Estonskoj SSR, poljski jezik u Litvanskoj SSR. Ruski jezik u republikama Pribaltika vrši takode funkciju jezika međunacionalnog sporazumijevanja. Ostali se jezici koriste pretežno u svakodnevnom komuniciranju.

Prema tome, za svaku od republika karakterističan je polikomponentni neuravnoteženi društveno-komunikativni sistem sa grupom funkcionalno nejednakih jezika koji uključuje jezike s punim repertoarom sfera komuniciranja (litavski, letonski, estonski) i jezike što se primjenjuju samo u svakodnevnom životu (ukrajinski, bjeloruski, tatarski i dr.). Variranje društveno-komunikativnog sistema u svakoj od republika uslovljeno je promjenama u nacionalnom sastavu stanovništva, a ponekad i promjenom orijentacije jezičke politike. Pojedinačni društveno-komunikativni sistemi variraju u zavisnosti od nivoa razvoja sfera komuniciranja, s jedne strane, i funkcionalne distribucije jezika koji se u njoj primjenjuju, s druge strane.

1 Dešeriev J. D. *Razvitie obščestvennyh funkcij literaturnykh jazykov*. M., 1976, s. 229. O funkcionisanju litvanskog jezika u oblasti visokog obrazovanja i masovnog komuniciranja v. takode: Mihaljčenko V. J. *Problemy funkcionirovanija i vzaimodejstvija litovskogo i russkogo jazyka*. Vilnius, 1984.

U predsovjetskom periodu funkcionalni razvoj litavskog, letonskog i estonskog jezika odvijao se dosta intenzivno: 1919. godine nakon stvaranja buržoaskih država ti su jezici postali državni, stoga su se široko primjenjivali u svim oblastima političkog, društvenog i kulturnog života. Društveno-lingvistički rezultati njihovog funkcionalnog razvoja bili su 1) pojava opšte društvene potrebe za usavršavanjem tih jezika, što se manifestovalo u intenzifikaciji normalizacionih procesa, u izradi rječnika, udžbenika, školskih priručnika, 2) jačanje stilističke i žanrovske diferencijacije tih jezika.

Razvoj društvenih funkcija litvanskog, letonskog, estonskog jezika u sovjetskom periodu tekao je u dva pravca: s jedne strane, oni su se počeli primjenjivati u novim oblastima djelatnosti koje su nastale u godinama sovjetske vlasti (nacionalna kinematografija, televizija, nove grane nauke), s druge strane, proširile su se njihove funkcije u tradicionalnim sferama društvenog i kulturnog života naroda, na primjer u oblasti srednjeg i visokog obrazovanja.

Naporedo s drugim nacionalnim jezicima u republikama Pribaltika funkcionise ruski jezik: 1) on je sredstvo sporazumijevanja osnovne mase lokalnog stanovništva ruske nacionalnosti; 2) sredstvo je međunacionalnog komuniciranja; 3) sredstvo prepiske sa centralnim ustanovama i drugim republikama.

U nizu oblasti opštenja ruski jezik vrši pojedinačne specifične funkcije: u oblasti visokog obrazovanja on je nastavni predmet, sredstvo ovladavanja strukom, jezik nastave; u oblasti izdavaštva jedno je od sredstava upoznavanja sa svjetskom kulturom, kulturom bratskih naroda, a takode ruskom kulturom. Jezičku kompetenciju među stanovništvom karakterišu sljedeći pokazatelji: Litva - 1979 - 47,9%, 1989 - 37,4% stanovnika slobodno vlada ruskim jezikom; Latvija 1979 - 58,3%, 1989 - 65,7%, a Estonija - 1979 - 24,2%, 1989 - 33,6%.¹

Do 1985. godine u naučnoj literaturi preovladavalo je mišljenje da u SSSR-u funkcionise harmoničan model organizacije jezičke stvarnosti - za svu zemlju jezik međunacionalnog sporazumijevanja + 130 jezika starosjedićkih naroda SSSR-a koji se razvijaju u skladu sa društvenim i kulturnim potrebama naroda. Međutim, u periodu perestrojke na opštem fonu društvenih i ekonomskih teškoća zaoštrili su se nacionalno-jezički odnosi, što je bilo izazvano neusklađenošću statusa i nivoa funkcionalnog razvoja estonskog, litavskog i letonskog jezika sa nivoom nacionalno-jezičke svijesti tih naroda. Kriza u rješavanju jezičkih problema bila je izazvana nizom uzroka.

1 Kao što je poznato, podaci iz popisa stanovništva zasnivaju se na subjektivnim ocjenama ispitanika, stoga se smanjenje jezičke kompetencije među stanovništvom Litavske SSR, očito, može objasniti promjenom opšte političke situacije u republici i subjektivnih faktora jezičke situacije, između ostalog vrednosne orijentacije stanovništva.

Tako je migraciona politika usmjerena na popunu radne snage u republikama Pribaltika dotokom radne snage dovela do snažnog smanjivanja udjela stanovništva starosjedićke narodnosti, na primjer u Latvskoj SSR (up. 1970 - 56,8 %, 1979 - 53,7 %), stoga je počela asimilacija starosjedićkog stanovništva od ogromne mase stanovništva koja govori drugim jezicima.

Posljedica takve politikeu pribaltičkim republikama jeste smanjenje društvenih funkcija jezika starosjedićkih nacija: tako se litavski jezik počeo potiskivati sa sjednica CK Kompartije Litve, Ministarskog savjeta, iz dokumentacije, smanjena je njegova upotreba u trgovini, u pošti, na željeznici, u zdravstvenim ustanovama. U školama je osnovna pažnja poklanjana ruskom, a ne maternjem jeziku (povećanjem broja časova, dijeljenjem razreda na grupe). Letonski jezik gotovo je prestao da se primjenjuje u administraciji, na zvaničnim skupovima i manifestacijama, u nekim sferama nauke i tehnike. Bili su preduzeti pokušaji da se smanji funkcionisanje letonskog jezika u sistemu obrazovanja, na primjer na Riškom medicinskom fakultetu (institutu) i Latvskoj poljoprivrednoj akademiji svi predmeti držani su samo na ruskom jeziku. Slične pak pojave zapažane su i u funkcionisanju estonskog jezika.

Razmatranje nacionalno-jezičkih problema dovelo je do pojave i čak naučnog zasnivanja ideje o tome da "društvo teži jednojezičnosti", iako je, sa našeg gledišta, sasvim očigledno da višenacionalno društvo ne može funkcionisati uz posredovanje samo jednoga jezika. To je moguće jedino u slučaju jezičke ekspanzije na račun jezičkih prava lica koja govore drugim jezicima.

Druga karakteristična reakcija na nedostatke nacionalno-jezičkog razvoja bio je proces izrade zakona koji je imao za cilj - zaštitu nacionalnih jezika putem njihovog dovođenja u status državnih jezika. Taj proces započeo je u Estonskoj SSR. Kasnije je donesena i Odluka o upotrebi državnog jezika Litvanske SSR, Zakon Latvijske SSR o jezicima.

Godine 1989. počela je realizacije zakona (i odluka) o jezicima, u vezi s čime su se pojavili pravni problemi (jezička prava malobrojnih naroda, malih nacionalnih grupa), ekonomska pitanja (materijalna obezbijedenost tog procesa udžbenicima, knjigama, finansiranje učenja funkcionalno prvog i funkcionalno drugog jezika), kadrovski problemi (učitelji, nastavnici), moralno-etički problemi (društveni nelaagodnost kod dijela stanovništva u vezi sa neophonošću da se u kratkom periodu ovlada drugim jezikom). Najpravičnija je bila nulta varijanta realizacije zakona. To bi značilo da drugim jezikom treba da ovlada u neophodnoj mjeri novi kadar, a ne oni koji su već odradili na svojim mjestima dugi radi staž. To bi povećalo društveni prestiž litvanskog, letonskog i estonskog jezika među stanovništvom koje se školuje i eliminisalo bi u određenoj mjeri međunacionalnu zategnutost.

Proces realizacije zakona o jezicima veoma je složen, pošto zahtijeva materijalnu i naučnu potporu. Neophodno je stvoriti mrežu kurseva za učenje nacionalnih jezika, izdati udžbenike, rječnike, priručnike za konverzaciju, pripremiti nastavnički kadar,

podići nivo nastave nacionalnih jezika.

Ako posao oko realizacije zakona o jezicima bude tekao uspješno, mogu se predvidjeti značajna dostignuća u razradi teorije sociolingvistike i u praksi jezičke izgradnje. Takva dostignuća mogu biti sljedeća: razrada problema saodnosa društvenih jezičkih potreba i jezičke kompetencije, usavršavanje postupaka i metoda mjerenja dvojezičnosti, razrada kriterija za ocjenu nivoa poznavanja i kvaliteta govora, istraživanje društvene uloge i veličine društveno aktuelizirane leksike, primjena intenzivnih metoda učenja jezika i dr.

Oštrina situacije sastoji se u tome da je u veoma kratkom roku neophodno uskladiti vrijednosne orijentacije jezičke zajednice sa jezičkom kompetencijom njenog značajnog dijela. Taj proces mora proticati demokratski, bez nasilja, pošto razvoj dvostrane dvojezičnosti u republikama mora služiti za usavršavanje, harmonizaciju nacionalno-jezičkih odnosa. Međutim, za sada se širenje dvostrane dvojezičnosti, tačnije dvojezičnosti s nacionalnim jezicima kao drugom komponentom odvija otežano i dijelom je uzrok jačanja međunacionalne zategnutosti u republikama.

Proces zakonodavnog regulisanja nacionalno-jezičkog života u zemlji interesantan je pokušaj svjesnog regulisanja jezičke stvarnosti u višenacionalnoj državi. U pribaltičkim republikama procesi izrade zakona započeti su ranije nego u drugim regionima, pa je Pribaltik u periodu perestrojke postao osebujan region u kome niču i provjeravaju se najradikalnije i najinteresantnije ideje perestrojke jezičke stvarnosti višenacionalne zemlje.